

Hannibal voor Saguntum

EEN MOMENT UIT DE PUNISCHE OORLOGEN IN KLASSIEKE EN MODERNE GESCHIEDENIS

Volgens alle schoolboeken waren de Punische Oorlogen een keerpunt in de Romeinse geschiedenis. Hoe schreef een Romeins geschiedschrijver over die oorlog en hoe doet een modern historicus dat? En kunnen we nog wat van die vergelijking leren?

Romantische voorstelling van Hannibals overtocht van de Rhône.

In Suetonius' biografie van keizer Diocletianus vinden we een smeulende catalogus van geëxecuteerde senatoren, want zoals veel van zijn collega's voelde Diocletianus zich in zijn positie bedreigd. Suetonius geeft zelf aan dat de redenen waarom sommigen in ongenade vielen uiterst miezerig waren. Neem het geval Mettius Pomponianus: de man droeg regelmatig fragmenten uit Livius' geschiedverhaal bij zich waarin koningen optraden, alsmede een wereldkaart – zeer verdacht, dat voelt u wel. De druppel waren de namen die hij aan twee van zijn slaven had gegeven: ze heetten Mago en Hannibal. Ter vergelijking: uw achter-achter-achterkleinkind wordt in de zomer van het jaar 2235 afgewezen voor een baan in overheidsdienst, want ze heeft een biografie van Saddam Hussein in de kast, en haar kat heet Osama.

Keerpunt

Misschien is dit ietwat gechargeerd, maar feit is dat Suetonius zo'n drie eeuwen na de oorlogen tegen Car-

thago twee namen kan noteren, en dan weet iedereen: staatsvijand. In de vijf, zes eeuwen dat het Romeinse Rijk zijn territoriale macht uitbreidde heeft het veel volkeren tegenover zich gehad: eerst dichtbij huis de Sabijnen, Oscen, Etrusken en eeuwen later de Galliërs, Germanen, Britten (aan de ene kant) en Daciërs (aan de andere kant), Arabieren, Joden – om er maar een paar te noemen. Maar dat ene conflict is in het Romeinse geheugen gegrift als ijkpunt, een ijkpunt met verschillende gezichten. De strijd tegen Carthago was de gevaarlijkste ooit; daar werd beslist wie de heerschappij zou krijgen in het bekken van de Middellandse Zee. Nooit was Rome dichterbij de ondergang dan toen Hannibal voor de poorten stond, en het bizarre verloop van de oorlog – Zuid-Italië was bijna twintig jaar lang een schaakbord waar enorme legers om elkaar heen draaiden, met alle onrust van dien – droeg bij aan de indruk die hij maakte. Niet alleen de directe dreiging van een veldslag, maar ook de constante ontwrichting van het bestaan zal grote effecten hebben gehad: geconfisqueerde of verwoeste oogsten, gebroken communicatielijnen, gederfde belastingssommen.

Romes hegemonie in het bekken van de Middellandse Zee is begonnen met de slechting van Carthago, maar latere Romeinen zagen de overwinning op deze stad ook als het begin van een periode van neergang. Livius gaf in de eerste eeuw voor onze jaartelling al blijk van een tamelijk pessimistische kijk op de Romeinse geschiedenis: in de opening van zijn *Ab urbe condita* poneert hij dat de Romein glorieus was zolang hij oorlog voerde met buitenlandse vijanden. Toen de grootste druk weg was gevallen, staken allerlei ondeugden de kop op die

het Rijk aan het wankelen brachten, want dapperheid en spaarzaamheid maakten ineens plaats voor persoonlijke ambitie, inheligheid en morele slapte. Het zaad van de burgeroorlogen was gezaaid.

Tweede Punische Oorlog

In het moderne onderwijs heeft de geschiedenis van de expansie van Rome zijn plaats. De Punische Oorlogen zullen daarbij meestal besproken worden: in navolging van Livius en de zijnen zien wij deze strijd nog steeds als een *Sternstunde des Altertums*. De anekdotes die er verband mee houden zijn natuurlijk ook dankbaar materiaal – olifanten, de Alpentocht, het debacle van Cannae. Hoewel er drie Punische Oorlogen zijn geweest, ligt de focus bij de tweede. Hierover is ons ook het meeste antieke materiaal overgeleverd. Livius' beschrijving van de eerste oorlog is opgegeten door middeleeuwse muizen (toeval? Of was ook dat tijdperk doordrongen van het belang van de tweede? De delen van Livius' werk die verloren gingen zijn op de pagina nauwkeurig de boeken over de eerste oorlog...), en de derde was nauwelijks spannend omdat Rome toen stukken sterker was. Wel imponerend is de eindoplossing die toen gekozen werd om de stad definitief van de kaart te vegen. Op de plaats waar de verwoeste stad gelegen had ploegde men het land, en men strooide zout in de voren, want nooit meer mocht hier iets tot bloei komen.

De moderne wetenschap zet vraagtekens bij een dergelijke anekdote. In zijn zeer complete *Carthago*, een geschiedenis van Rome's conflict met de Puniërs, legt Adrian Goldsworthy uit dat archeologisch onderzoek van de restanten van deze stad laat zien dat er nog verschillende muren van de stad overeind stonden toen er zich Romeinen gingen vestigen. De ruïnes zijn nooit ondergeploegd, want de Romein was te pragmatisch om niet te zien waar Carthago in eerste instantie haar stichting aan te danken had gehad: haar strategische ligging en haar geschikte natuurlijke haven. Symbolisch werd de stad weggepoetst, maar in de praktijk werd het een overslagplaats voor Romeinse handel met Afrika. Het kan interessant zijn om een studie als die van Goldsworthy te vergelijken met een van zijn antieke voorgangers. Een historicus maakt keuzes na het bestuderen van bronnen, en beslist welk stuk informatie als feitelijk waar kan worden beschouwd, en waar beeldvorming en selectie beginnen. In het geschiedenisonderwijs is het zaak de leerling op dit type vraagstuk attent te maken. Tussen de twee genoemde geschiedschrijvers zitten twee millennia, maar zij bespreken hetzelfde tijdperk. Livius is een belangrijke bron voor zijn moderne collega, maar zelf had hij ook een afstand van eeuwen

ten opzichte van zijn onderwerp. Livius was voorts zelf een Romein, en het is interessant om het standpunt van waaruit hij de geschiedenis beschrijft te omschrijven. Afgaande op de inleiding van de *Ab urbe condita* was hij geen kritiekloze loftrompetter; hij zag fouten in het karakter van zijn landgenoten. Bij wijze van *case study* kunnen we eens kijken wat Livius ons vertelt over een bepaalde periode uit de oorlog, en wat Goldsworthy doet. De waarde van beide historici zal zich daardoor scherper aftekenen. De voordelen van een moderne synthetische methode zijn misschien vanzelfsprekend, maar er gaan daarbij ook zaken verloren. Een aantal eigen-

'Livius' beschrijving van de eerste oorlog is opgegeten door middeleeuwse muizen'

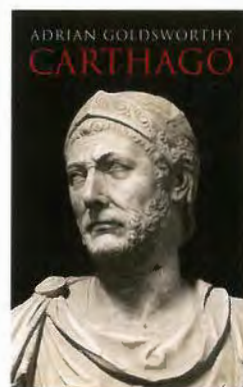
schappen van de tekst van Livius verdient aandacht. Men neme het begin van de tweede oorlog. De grote lijn staat in alle handboeken: Hannibal valt de stad Saguntum aan de oostkust van Spanje aan, ondanks bepalingen uit een verdrag tussen Rome en Carthago. Na de inname van Saguntum trekt Hannibal over land naar Italië; de handboeken melden de olifanten in de Alpen en daarna de strijd in Italië.

Wij zoomen in op het begin van de oorlog, de gebeurtenissen van voor de Alpentocht. Livius beschrijft deze periode in de eerste 32 hoofdstukken van boek 21 (een hoofdstuk is circa een half A4-tje). Dit boek is te beschouwen als een nieuw begin, blijkens de inleidende woorden: 'Wat de meeste geschiedschrijvers aan het begin van hun hele werk hebben verklaard, kan ik bij dit onderdeel van mijn werk aankondigen: ik ga nu de meest gedenkwaardige oorlog beschrijven die ooit gevoerd is (...)'.

Livius

De oorlog was, aldus Livius, gedenkwaardig vanwege de grote machtsmiddelen die werden ingezet, en vanwege de wisselvallige ontwikkeling van de strijd, die dusdanig was 'dat de uiteindelijke overwinnaars het grootste gevaar hebben gelopen'. Livius schetst vervolgens ontwikkelingen binnen de Carthaagse politiek. Het blijkt dat er een oorlogszuchtige partij bestond, belichaamd door de familie van de Barciden, en Hannibal was een jonge loot aan deze stamboom. In de senator (merk op: de terminologie is Romeins) Hanno vonden zij een uitgesproken tegenstander, 'maar zoals dat meestal gaat, won de meerderheid het van de weldenkende minderheid'. Er volgt een paginalang portret van Hannibal waarin allerlei kwaliteiten van een antieke veldheer mooi verwoord worden: uithoudingsvermogen, gezag,

► Ik citeer uit de mooi uitgegeven Nederlandse vertaling van *Ab urbe condita* (drie kloekke delen). Het tweede deel van deze serie bevat de 'Punische' boeken.

▷
Carthaagse strijdolifanten in gevecht met de Romeinen in de slag bij Zama (202 v.Chr.).

zelfbeheersing, noem maar op. Kou en hitte deerden hem niet. Hij was een uitstekend ruiter. 'Als eerste ging hij de strijd in, als laatste kwam hij er na afloop uit.' De man had echter ook zijn gebreken: wreedheid, en een onbetrouwbaarheid groter dan die, die iedere Puniër per definitie altijd kenmerkte (het Latijn is hier aardig: *perfidia plus quam Punica*). Die onbetrouwbaarheid wordt geïllustreerd door de omtrekkende beweging die Hannibal maakt om een aanval op Saguntum te kunnen plegen. Hij beseft dat hij een aanval niet alleen moet

besteedt natuurlijk wel aandacht aan het begin van de strijd, maar hij kijkt naar grote lijnen. Er is, aldus Goldsworthy, in de historische literatuur uitgebreid gediscussieerd over de beweegredenen van de strijdende partijen en met name over de schuldvraag. 'Ten onrechte hebben veel onderzoekers moderne maatstaven aangelegd en zagen ze over het hoofd dat zelfs ontwikkelde staten in de oudheid veelvuldig enthousiast ten strijde trokken, vooral wanneer ze dachten dat ze konden winnen en daarvan hoopten te profiteren.'

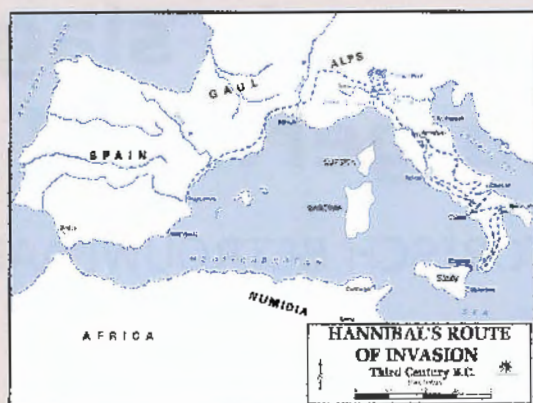
'Na de inname van Saguntum trekt Hannibal over land naar Italië; de handboeken melden de olifanten in de Alpen en daarna de strijd in Italië'

legitimeren tegenover Romeinen, maar ook tegenover het thuisfront. Hij begint daarom een oorlog tegen een Spaans buurvolk van de Saguntijnen, zodat 'het eerder zou lijken alsof hij door de loop der dingen (...) tot die oorlog gedreven was.' Legitimatie van eigen agressie is een oud verschijnsel; het is interessant om zo'n passage in de klas te lezen en parallellen te laten zien met recente(re) oorlogen. Te denken valt aan het Duitse toneelstuk bij de inval van Polen, en het publicitaire offensief dat de VS inzetten om de inval in Irak te presenteren als *a just war*.

Goldsworthy

Dit gegeven uit Livius verdwijnt bij Goldsworthy: de genuanceerde en geïnformeerde moderne historicus

Deze regels doen vergeten dat er wel degelijk intern gedebatteerd werd, zowel in Carthago als in Rome, en dat er door middel van gezantschappen gezocht is naar een diplomatieke oplossing. En Goldsworthy's impliciete premisse dat ontwikkelde staten in de tegenwoordige tijd pas na rijp beraad beginnen met gevechtshandelingen – laten we zeggen dat hier ruimte is voor discussie. De meest concrete informatie over Hannibals optreden rondom Saguntum die Goldsworthy geeft, lijkt ook onder zijn degelijke geïnformeerdeheid. Hannibals *foul play* verdwijnt uit de historie, want het is onbewezen; de moderne historicus komt tot 'de details zijn onduidelijk', maar duidelijk genoeg om te noteren dat Hannibal een buurvolk van de Saguntijnen te hulp kwam in hun conflict met die stad. Goldsworthy heeft waarschijnlijk

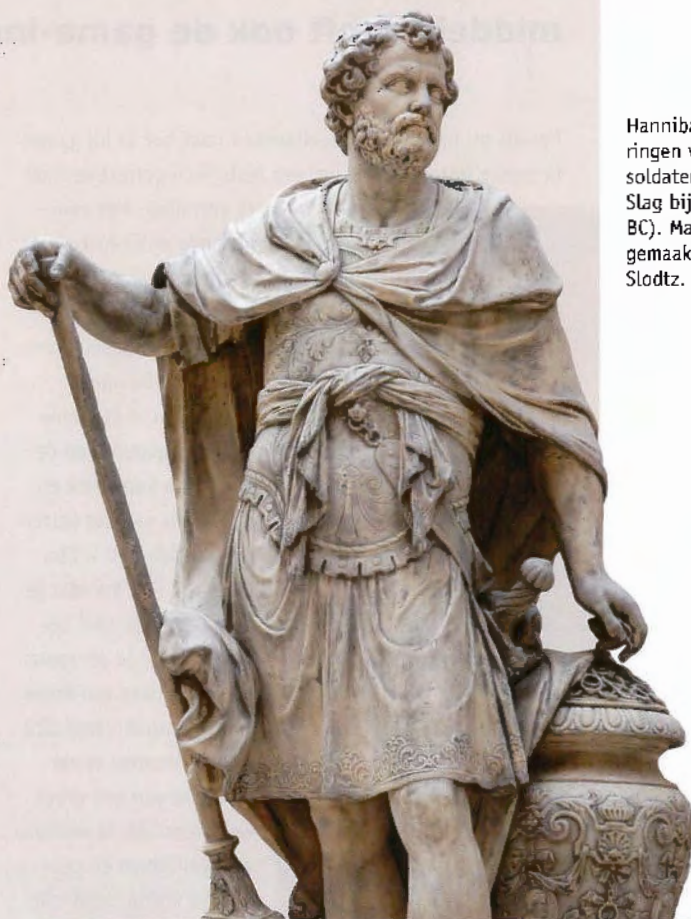
meer gelijk dan Livius, maar Livius is confronterender, dus boeiender.

Goldsworthy besteedt aandacht aan alle gegevens die Livius presenteert, maar het valt op dat zijn nuanceringen en kleuringen vaak een expliciet speculatief karakter hebben, terwijl hij op andere momenten aangeeft dat we geen zekerheid kunnen hebben over een bepaald gegeven, en dat we dus alleen maar kunnen gissen. Neem zijn paragraaf over de 'persoon Hannibal'. Goldsworthy geeft terecht aan dat de portretten die in de antieke bronnen van hem geschetst worden (naast Livius schreef de Griek Polybius een geschiedenis van de Punische oorlogen) voldoen aan literaire clichés die ook voor andere heersers werden ingezet, en dat doet hem concluderen dat we de 'ware aard' van Hannibal niet kennen en nooit zullen kennen. Het is de vraag of een dergelijke kanttekening echt belang heeft. Hoewel het verstandig is op te merken dat bij de beschrijving van antieke veldheren vaak vergelijkbare terminologie werd gebruikt, is het misschien interessanter om het portret van zo'n figuur te lezen in de antieke bron. Clichés zeggen immers een boel over de waarden die men in die dagen hanteerde, en ze roepen vaak een scala aan beelden op die letterlijk de verbeelding stimuleren. Goldsworthy past er dus voor op om te gaan gissen op een dergelijk punt. Op andere plaatsen doet hij echter suggesties, waarmee hij de context waarin de gebeurtenissen hebben plaatsgevonden kleur geeft. Zo oppert hij dat de Carthaags-Romeinse verhoudingen tijdens het interbellum soms misschien hechter waren dan een oppervlakkig geïnformeerde lezer zou verwachten. Handelaars hebben over en weer de hoofdsteden bezocht, dat is archeologisch aantoonbaar, maar wellicht bestonden er ook duurzame gastvriendschappen tussen Romeinse en Carthaagse families – elders in de Hellenistische wereld kwamen die immers ook voor. Hoewel Goldsworthy zogeheten *circumstantial evidence* aanvoert, is een dergelijke gok functioneel. De lezer wordt gewezen op een complicerende factor die bij oorlogen vaak maar

al te snel uit het zicht verdwijnt: de menselijke maat en de intermenselijke verhoudingen.

Vergelijking

De moderne historicus biedt overzicht en hij presenteert afgewogen informatie. De oude Romein is fascinerend omdat hij dichter bij de kern van het conflict staat; de tekst fungeert prima als primaire bron en als *Fundgrube* voor anekdotes. In enkele regels Livius kunnen prikkelende boodschappen zitten die ons laten nadenken over beweegredenen en standpunten van auteurs. Terwijl het portret van de antieke veldheer niet meer toepasbaar is op de computergestuurde generaals van de eenentwintigste eeuw (maar het antieke type vinden we wel terug in de held van elke Hollywoodfilm) is de standplaatsgebonden interpretatie van het begin van de oorlog leerzaam voor iedere generatie.

Hannibal Barca telt de ringen van de Romeinse soldaten, gedood in de Slag bij Cannae (216 BC). Marmer, in 1704 gemaakt door Sébastien Slodtz.

LITERATUUR

Adrian Goldsworthy, **Carthago**. (Ambo/Anthos: Amsterdam 2008).
Livius, **Sinds de stichting van de Stad**, vert. Hedwig H.A. van Rooijen-Dijkman en F.H. van Katwijk-Knapp, (Athenaeum-Polak & Van Genneep: Amsterdam 2005).

Kaart met de Carthaagse veldtochten en de belangrijkste veldslagen van de Tweede Punische Oorlog.

